

हरित क्रांतीचे जनक डॉ. एम. एस. स्वामीनाथन

- प्रा. सुप्रिया सूर्यकांत बनकर

डॉ. एम. एस. स्वामीनाथन ही एक चालती-बोलती दंतकथा आहे. विज्ञान व सशोधनातील त्याच्या अजोड कामगिरीमुळे त्याच्यावर राष्ट्रीय व जागतिक संस्थांकडून असंख्य पुरस्कार, सन्मान, फेलोशिपचा वर्षाव झालाय. धान्याच्या तुटवड्याने चिंताग्रस्त देशाला हरित क्रांतीमुळे स्वावलंबी होता आला. त्याच्या कृतत्वामुळे त्यांनी राष्ट्राच्या इतिहासात अढळ स्थान प्राप्त केलं, असे विधान माजी राष्ट्रपती आर. वेंकटरामन यांनी केले होते.

डॉ. एम. एस. स्वामीनाथन यांना हरित क्रांतीचे जनक म्हणतात. त्याच्या प्रेर्यनामुळे भारत कृषिसंपन्न झाला. त्याच्या कामाची दाखल घेवून सरकारने त्यांना पद्म विभूषण, पद्मभूषण, पद्मश्रीसह रॉमन मॅगसेस सारख्या मानाच्या पुरस्कारांनी गौरविले आहे. डॉ. एम. एस. स्वामीनाथन यांचा जन्म ७ ऑगस्ट १९२५ रोजी तामिळनाडूमधील कुंभकोणम या ठिकाणी झाला. त्यांचे वडील डॉक्टर होते. ते गांधीवादी व स्वदेशीचे पुरस्कर्ते होते. वडिलांच्या विचारांचा स्वामीनाथांवर पगडा होता. स्वामीनाथन अवघ्या दहा वर्षांचे असताना वडिलांचे निधन झाले. मात्र, पितृविरहाचे दुःख बाजूला ठेवत स्वामीनाथन यांनी आपला अभ्यास सुरू ठेवला. सुरुवातीला वडिलांप्रमाणे स्वामीनाथनसुद्धा डॉक्टरी शिक्षणाकडे वळले. नेटिव्ह हायस्कूल येथे त्यांचे प्राथमिक शिक्षण झाले. कुंभकोणममधील लिटिल फ्लॉवर कॅथोलिक हायस्कूल मध्ये प्रवेश घेतला. त्यांनी १९४४ मध्ये त्रावणकोर विद्यापीठातून प्राणीशास्त्र आणि १९४७ मध्ये कोईंबतूर कृषी महाविद्यालयातून कृषी विषयात बी.एससीची पदवी मिळवली. नवी दिल्ली येथे त्यांनी भारतीय कृषी संशोधन संस्था येथे वनस्पती प्रजनन आणि अनुवंशशास्त्र या विषयात पदव्युत्तर शिक्षण घेतले.

लहानपणापासूनच त्यांना शेतीमध्ये रस होता. १९४३ मध्ये बंगालमध्ये दुष्काळ पडला होता. या दुष्काळात हजारो लोकांचे भूकबळी गेले. त्याचा परिणाम स्वामीनाथन यांच्या मनावर झाला आणि धान्योत्पादन वाढीच्या विचारांतून त्यांनी कृषीक्षेत्रात काम करण्याचे ठरवले. पुढे त्यांनी देशात कृषी क्षेत्रातील संशोधनासाठी त्यांनी 'एम.एस.स्वामीनाथन रिसर्च फाऊंडेशन'ची स्थापना केली आहे. या रिसर्च फाऊंडेशनच्या माध्यमातून त्यांनी कृषीक्षेत्रातील अनेक संशोधने केली.

१९४९ ते ५० या कालावधीत त्यांनी नेदरलँड्स विद्यापीठात अनुवंशशास्त्र विभागाचे युनेस्कोचे फेलो म्हणून काम केले. त्यानंतर १९५२ ते ५३ या कालावधीत त्यांनी अमेरिकेतील विस्कॉन्सिन विद्यापीठाच्या अनुवंशशास्त्र विभागात संशोधन सहकारी म्हणून काम केले, पण स्वामीनाथन यांना त्यांच्या संशोधन कार्यात मदत होईल, अशा कामाची गरज होती. अशातच आंतरराष्ट्रीय संस्थेत तांदळावर संशोधन करण्याची संधी त्यांना मिळाली. या ठिकाणी त्यांनी तांदळाच्या जपानी आणि भारतीय जातींवर संशोधन केले. त्यानंतर १९६५ मध्ये कोशा येथील एका संस्थेत त्यांना नोकरी मिळाली. येथे त्यांना गव्हाच्या संशोधन कार्याची जबाबदारी देण्यात आली. त्याचबरोबर तांदळावरही त्यांचे संशोधन चालूच होते. दरम्यानच्या काळात स्वामीनाथन आणि त्यांच्या सहकार्यांना त्यावेळी भारतात आलेल्या डॉ. व्होरलॉग यांचे मार्गदर्शन लाभले. यावेळी डॉ. व्होरलॉग यांच्याकडून मिळालेल्या ज्ञानाचा उपयोग करत डॉ. स्वामीनाथन यांनी गव्हावर संशोधन करत गव्हाचे उत्पन्न वाढविणार्या बियाणांचा शोध लावला. त्यांच्या यशाची माहिती मिळताच १९७१ मध्ये डॉ. व्होरलॉग पुन्हा भारतात आले. १९६५ ते ७१ या काळात डॉ. स्वामीनाथन पुसा संस्थेचे संचालक होते. या काळात गव्हावर उत्कृष्ट संशोधन करण्यात आले. या कालावधीत त्यांनी अनेक लेख लिहिले. ज्यामुळे डॉ. स्वामीनाथन आणि पुसा संस्थेची जगाला ओळख झाली. स्वामीनाथन यांनी संशोधन करून निर्माण केलेली गव्हाचे बियाणे उत्तर प्रदेश, पंजाब, राजस्थान, मध्य प्रदेश, गुजरात, महाराष्ट्र आणि दिल्ली येथील शेतकऱ्यांना वाटण्यात आली. परिणामी त्या वर्षी भारतात गव्हाचे भरघोस उत्पादन निघाले. भारतीय गरीब शेतकऱ्यांच्या शेतात गव्हाचे व तांदळाचे उच्च उत्पन्न देणारे वाण पेरून हरितक्रांती घडवून आणण्याचे श्रेय स्वामीनाथन यांनाच जाते. त्यांच्या प्रयत्नांमुळेच गहू व तांदूळ यांच्या उत्पादनांत भारत स्वयंपूर्ण होऊ शकला. देशातील शेतकऱ्यांची दुरवस्था घालवण्यासाठी १८ नोव्हेंबर २००४ मध्ये आयोगाची स्थापना करण्यात आली. डॉ. एम.एस. स्वामीनाथन हे या आयोगाचे अध्यक्ष होते. २००६ पर्यंत या आयोगाद्वारे एकूण ६ अहवाल सादर करण्यात आले आहेत. या अहवालात आयोगाने शेतकऱ्यांच्या हालाखीची कारणे व त्यावर उपाय सुचविण्यात आले आहेत. डॉ. एम. एस. स्वामीनाथन यांच्या कार्याची दखल घेत त्यांना विविध पुरस्कारांनी गौरविण्यात आले आहे. यामध्ये १९७१ मध्ये सामुदायिक नेतृत्वासाठी रेमन मॅगसेसे पुरस्कार देण्यात आला. तसेच १९६७ मध्ये पद्मश्री, १९७२ मध्ये पद्मभूषण आणि १९८९ मध्ये पद्मविभूषण हे पुरस्कार देऊन डॉ. स्वामीनाथन यांना सन्मानित करण्यात आले आहे. देशभरातल्या विद्यापीठांच्या २२ डॉक्टरेट मिळणारे डॉ. स्वामीनाथन बहुधा एकमेव संशोधक असावेत.